

בענין עדים זוממים בכופר ובעבד עברי

מכות דף ב: ת"ר ד' דברים נאמרו בעדים זוממים, אין נעשין בן גרושה וחלוצה, ואין גולין לערי מקלט, ואין משלמין את הכופר, ואין נמכרים בעבד עברי. ומפורש שם שאין משלמין את הכופר משום שסבר האי תנא כופרא כפרה, והני לאו בני כפרה נינהו.

והנה בריטב"א (דף ג.) ד"ה משלשין בממון, איתא בזה"ל: ולעיל דאמרינן דלמ"ד כופרה ממונא משלמין היינו מההיא טעמא דמשלשין בממון, דאי לאו הכי, היאך משלמין ליתן האי כופר והאי כופר, כופר אחד אמר רחמנא ולא שני כופרין. ליתן האי חצי כופר והאי חצי כופר, כופר אחד אמר רחמנא ולא חצי כופר, כדדרשי בעלמא לענין מי שהרג שורו את הנפש בב"ד גבי שור של שני שותפין. אלא כיון דקיי"ל שמשלשין בממון כי יהיב האי חצי כופר והאי חצי כופר מצטרפין והוי ליה כופר אחד שלם, וזה ברור עכ"ל.

ודברי הריטב"א תמוהים. דהנה בבבא קמא (דף מ.) איתא שרב נחמן בעי מרב אחא בר יעקב, שור של שני שותפין כיצד משלמין כופר, כופר א' אמר רחמנא ולא שני כופרין, ולא חצי כופר ע"ש.

וברש"י ד"ה כיצד: דבשלמא נזיקין האי פלגא משלם והאי פלגא משלם דאהזיקא דניזק קפיד רחמנא, והאי מטי ליה נזק שלם, אבל כופרא כפרה בעי ובחצי כופר לא מיכפר עכ"ל. וגם בתוספות ד"ה כופר שלם, מפורש: דוקא לענין כופר דכפרה היא דמסתמא כפרה שלימה צריכא עכ"ל. וגם בשמ"ק בשם הרשב"א איתא: למ"ד כופרה כפרה, דלמ"ד כופרה ממונא הרי הוא כשור של שני שותפין שמשלמים שניהם את הנזק בשיתוף, אבל למ"ד כפרה אבעיה ליה שלא מצינו כפרה לחצאין עכ"ל.

ואם כן דברי הריטב"א תמוהין שמפרש את האבעיא גם אליבא דמ"ד כופרא ממונא. (ואין לאמר שהריטב"א ילמד את האבעיא גם בממון, כמו שאיתא במרובה (דף עא:)) חמשה בקר אמר רחמנא, ולא חמשה חצאי בקר, או, אפילו חמשה חצאי בקר. וא"כ היינו יכולים לאמר כאן גם כן. ז"א שהרי שם מסקינן שאפילו חמשה חצאי בקר, ואם כן היינו יכולים לפתור את האבעיא, ומדוע נשאר בתיקו.)

ונראה לי לאמר דבר פשוט בדעת הריטב"א, שהוא סובר שאפילו אם

אמרינן כופרא ממונא מ"מ אחר שמשלמים יש כפרה גביה. דהנה בשמות כא פסוק ל איתא: אם כופר יושת עליו ונתן פדיון נפשו ככל אשר יושת עליו. וברמב"ן שם: בעבור היות הכופר כעין הקרבנות ואם הוא אינו חפץ בה אין מכריחין אותו לבא לב"ד לחייבו בכך, ואפילו אם חייבוהו אין ממשכנין אותו בכך, בעבור זה נאמר אם עכ"ל.

ורואים מזה שבפרשת כופר נאמר שהכופרה כפרה היא (פדיון נפשו) ולכן אין סברא לאמר שהכופר יהיה כולו ממון. אלא המחלוקת היא בעצם התשלום מהו? שחד סבר שכל התשלום הוי כפרה ואין ענין של ממון מעורב בו, וחד סבר שעצם התשלום ממון הוא (שהרי משלם את זה לחבירו, וכפרה שלמה יש רק היכא שמשלם לשמים כמו קרבן) אלא שביחד עם התשלום באה כפרה. ולפי זה אתי שפיר דברי הריטב"א שאף למ"ד כופרא ממונא אפשר ליבעי כופר אחד ולא חצי כופר.

והנה סברה מעין זו מצינו גם גבי "חומש". דהנה רש"י במרובה (דף פה.) גבי בעל הבית שטען טענת גנב וכו', ד"ה משלם כפל: שהרי חומש לבעלים הוא, והוא שקל וע"כ הא דרב יעקב בששויין כאחד החומש והכפל קמיירי דאי הוי כופלא טפי מחומשא לאו חומשא הוי ולא מיפטר ליה עד שישלם חומש, דחומש כפרה דשבועה הוא, עכ"ל. ודברי רש"י שכתב דחומש כפרה דשבועה הוא, תמוה. שהרי במתניתין (דף קג. שם) מבואר שיכולים למחול את החומש, ואם חומש הוי כפרה, אמאי יכולים למחול? אלא ע"כ צ"ל אליבא דרש"י שבאמת הוי חומש תשלום של ממון, ולכן יכולים למחול (כמו למ"ד כופרא ממונא שיכולים למחול), אלא אחר שמשלמים במילא באה כפרה בעד השבועה. (וכמדומני ששמעתי פירוש זה על רש"י מפי רבי ומורי בהיותי לומד פרק מרובה.) וא"כ גם למ"ד כופרא ממונא נאמר שעצם התשלום ממון הוא, אלא ביחד עם זה באה כפרה.

הנה בדף מג. איתא מימרא דרבה שכופר תלוי אם השור במיתה או לא. והקשה לו אביי: המית שורי את פלוני או שורו של פלוני ה"ז משלם ע"פ עצמו, מאי לאו כופר, לא דמים, ע"ש. ובתוס' ד"ה מאי, וא"ת למ"ד כופר דמי ניזק מאי איכא בין דמים לכופר? וע"ש מה שתירצו. ואין לפרש שהתוס' מחלקים בין כופרא ממונא לדמים, שא"כ אין התירוצים עולים יפה. וגם מה שאמרו שם בסוף הדבור: "ואי הוי פשיטא לן דכופר שלם אמר רחמנא ולא חצי כופר הוי ג"מ נמי להא" משמע בפירוש שמחלקים בין כופרא כפרה לכופרא ממונא. וגם בשמ"ק בשם תלמידי הר"פ ז"ל: "וא"ת מה חילוק יש בין כופר לדמים, ונראה לר"י כגון שמת המזיק וכו', ככתוב בתוס'. ואם כן צ"ל דרבא אית ליה דר' עקיבא דכופר כפרה, דאי הוי ממונא א"כ ליכא שום חילוק בין

כופר לדמים". ולפי מה שאמרתי יש לאמר ששפיר איכא נפ"מ בין כופרא ממונא לדמים. שבדמים לא הוי שום כפרה, אבל למ"ד כופרא ממונא עדיין יש כפרה גביה. ועוד נראה לי לאמר שגם רש"י ושאר ראשונים שהבאתי לעיל יודו לזה, אלא שמ"מ כיון דעצם התשלום ממון הוא א"כ אין שום בעיא אם יכולים ליתן חצי כופר, ומה שיש כפרה גביה הוי תוצאה צדדית, אבל מעיקרא דדינא למ"ד כופרא ממונא התשלום הוא ממון. אבל הריטב"א סובר שאין הכפרה תוצאה צדדית. אלא שבאה ביחד עם התשלום של ממון, ולכן שפיר יש ליבעי אם יכולים ליתן חצי כופר.

אבל מ"מ עצם דברי הריטב"א צ"ע. דהנה בריטב"א דף ב: ד"ה תנו רבנן — מקשה על הגמרא שע"ז פטורים מכופר משום שהוי כופרא כפרה, והלא כאן מדוע לא יתחייבו משום דין של כאשר זמם ולא מדין כופר, וכאשר זמם לא בא לכפרה אלא למונא. ותירץ שם דהזמה לא שייכא למ"ד כופרה כפרה, דהא איבעי ליה התם אם ממשכנים על הכופר, וסלקא בתיקו הילכך אין ממשכנים. וגם מביא את דברי הרמב"ן שלמ"ד כופרא כפרה לא שייכא הזמה שהרי עדותן בא לחייב מיתה בשמים, ולגבי שמים עדותן לא מעלה ולא מורידה, והוי הודעה בעלמא. וא"כ כאן למ"ד כופרא ממונא, קשה הלא אליביה יהיו חייבים משום דין כאשר זמם, כמו שהקשה הוא בעצמו למ"ד כופרא כפרה. ואין התירוצים שלעיל מתרצים את זה אליבא דמ"ד כופרא ממונא.

(קושיה זאת הקשה לי רבי ומורי, והוא תירץ לי, שמתירוצ של הריטב"א רואים שגם דין כאשר זמם תלוי בכל הדינים ששייכים לאותו דין, ואם גבי כופר יש פטור של כופר אחד אמר רחמנא ולא חצי כופר, אז גם בדין של "כאשר זמם" יהיה פטור כזה. והוא הביא לי ראיות לזה, אבל אין כאן מקומו. ולפי תירוצ זה במילא אתי שפיר גם קושית הריטב"א לעיל למ"ד כופרא כפרה.)

ב.

גמ', ואין נמכרין בעבד עברי. סבר רב המנונא למימר ה"מ היכא דאית ליה לדידיה וכו' אבל היכא דלית ליה לדידיה וכו', אלא סבר רב המנונא למימר היכא דאית ליה או לדידיה או לדידהו, אבל היכא דלית ליה לא לדידיה ולא לדידהו מזדבני. א"ל רבא ונמכר בגנבתו א"ר, בגנבתו ולא בזממו. והנה דין זה שאין נמכרים בעבד עברי מפורש בשני אופנים. רש"י שם מפרש: אם העידוהו שגנב ואין לו מה לשלם ונמכר דינו לימכר כדכתיב ונמכר בגנבתו עכ"ל. וכ"פ רוב ראשונים. אבל הרמב"ם בפ"כ ה"ח מה' עדות פירש: העידו עליו שנמכר בעבד עברי והוזמו לוקין.

והנה מדברי ר' המנונא כאן היה משמע כפירוש רש"י, וכבר עמד בזה

ה"גבורת ארי" וב"מנחת חינוך" מצווה מב. ובפשטות יש לאמר שאין זה קשה על הרמב"ם, שהרי מסקנת הגמרא שממעטין את זה מהקרא בודאי נתמעט ג"כ באופן של הרמב"ם. אלא שרוב המנונא סבר שאין נמכרים מסברא, ועל זה רצה לחלק היכן נמכרים והיכן לא נמכרים. שסבר שלא צריכים קרא, ועל זה בא רבא ואמר שהקרא נצרך באופן שלית ליה לא לדידיה ולא לדידהו. אבל באופן של הרמב"ם בודאי גם רב המנונא לא חלק ובודאי שבאופן זה נתמעט רק מהקרא ולא משום איזה סברא. ורק בצידורו של רש"י שייך לחלק, ואין צריך לאמר, לכן, שחולקים רש"י והרמב"ם בדין זה.

והנה יש להבין אם בדין של אין משלמים את הכופר, וגם בדין של אין נמכרים בעבד עברי, האם מ"מ לוקים כמו בכן גרושה וחלוצה וגלות, או אפשר שלא לוקים. ובפשטות היה נראה שלא ילקו בשתי דינים אלו, שהרי הקשו כאן הראשונים למה תנא דמתניתין לא מנה את שתי דינים אלו? ואם נאמר שאין בהן מלקות אתי שפיר שתנא דמתניתין מנה רק אותן שיש מלקות עליהן. ובאמת ב"מנחת חינוך" מצווה מב מבואר ככה שאין שום מלקות בהן. והוא מבאר את זה, שבאמת מלבד שהעדים מחייבים אותו לשלם כופר, גם רצו להפסיד את שורו שרצו שיסקל, ועל זה בודאי שיתחייבו. וגם גבי עבד עברי מלבד שרצו לעשותו עבד רצו להפסידו מעשה ידיו, ועל זה גם ישלמו. ואם כן לא שייך מלקות שהרי בפירוש ריבתי תורה עדים זוממים שמשלמים ואין לוקין. אבל ברמב"ם פ"כ ה"א מהלכות עדות מבואר שלוקים בהן גם כן כמו בגרושה וחלוצה וגלות משום הדין של "והצדיקו את הצדיק". ולכן דחק ה"מנחת חינוך" להעמיד את הרמב"ם באופן שאין השור בסקילה, וגם בעבד עברי יש צד שלא יהיו מחויבים ממון. וגם בקצוה"ח סי' ל"ח סק"ד בד"ה יראה לי, מדייק מלשון הרמב"ם שהבאתי שאין משלמים במה שרצו להפסיד שורו להורגו. והטעם כתב דאי משלמים מדוע לוקים, הרי בפירוש ריבתי תורה ע"ז לתשלומים ולא למלקות. ולכן גם הוא דוחק להעמיד את דברי הרמב"ם באופן שאין השור בסקילה.

והנה מטעם זה קשין לי דברי ה"גבורת ארי" שם בסוגיה. שהוא בעצמו גבי אין נמכרים בעבד עברי מפרש שאין לוקין על זה, משום שכיוון שחייבים לשלם ומוזה לא נפטרו, הרי אין שייך מלקות כמו בכל עדים זוממים שאין משלמים ולוקין. אבל גבי כופר גם הוא אומר שלוקין כמו בכן גרושה וגלות. וא"כ דברי ה"גבורת ארי" סותרין אהדדי, שהרי גם בכופר חייבים לשלם בעד הפסד השור שזה מלבד כופר, וא"כ גם גבי כופר יש סברא זו, וכמו שביאר ה"מנחת חינוך" בעצמו. ודברי ה"גבורת ארי" צ"ע.

אבל מלבד זה לא משמע כן מהראשונים, שהרי הרמב"ם פסק שלוקין

בשניהם (ודוחק לאמר כמו המ"ח והקצוה"ח) וגם משאר ראשונים לא משמע ששייך כאן סברה של בפירוש ריבתה תורה וכו', שהרי הריטב"א מתרץ על הקושיא למה לא מנה תנא דמתניתין דין כופר וע"ע, ועל כופר הוא מביא את דעת הרמב"ן שלא שייך מלקות מכיוון שעדותן הוא לשמים ולא מעלה ולא מוריד, והוי הודעה בעלמא, ותנא דמתניתין מנה רק אותן שלוקין. אבל בע"ע לא תירץ כך אלא שיש לו תירוץ אחר, וא"כ רואים שבע"ע גם הוא מודה שלוקין. וגם מדברי הרמב"ן בעצמו רואים שבכופר לא לוקים משום שעדותן הוי לשמים, ולא פירש משום שחייבין בהפסד השור ולכן אין לוקין שבפירוש ריבתה תורה וכו'. ועוד שבמאירי איתא שהיכא "שהעידו על שור מועד שהרג את הנפש והזמו, אין משלמין את הכופר אלא שלוקין (כהרמב"ם) שהכופר אינו ממון אלא כפרה וכו', אבל דמי השור משלמים הם אותם דמי השור שהרי ממון הוא לדברי הכל" עכ"ל. הרי דמבואר שאע"פ שמשלמים מ"מ לוקין.

ובעצם דברי ה"מנחת חינוך" צריכים באור, שהרי הוא פירש שבכופר וע"ע לא לוקין אלא שמשלמים, אבל גבי גרושה וחלוצה וגלות לוקין משום שאין שם חיוב ממון. וזה קשה שהרי הקשו כאן הראשונים מדוע לא משלמים בעד הפסד מתנות כהונה, (עיין מה שתירצו), וא"כ לפי דבריו היה קשה על המשנה. ובאמת מצאתי במאירי שמתרץ קושית הראשונים שמשום הכי לא משלמים את הפסד מתנות כהונה משום שכיוון שלוקין אין לוקין ומשלמים. וזה היפוך מן ה"מנחת חינוך". (אבל דברי המאירי אלו סותרין אהדדי, שלעיל הבאתי את דבריו גבי כופר שפירש שאע"פ שלוקים מ"מ משלמים בעד דמי השור, וכאן כתב שאין לוקים ומשלמים וצ"ע. וכבר עמד בזה המגיה ע"ש). ונראה לי לאמר דבר פשוט למה לא שייך כאן הכלל של בפירוש ריבתה תורה עדים זוממים לתשלומין ולא למלקות. דמכיון שאין לקיים בהם דין הזמה בכופר, וגם בע"ע נתמעטו מדין הזמה לימכרו, א"כ גלתה התורה דלוקין כמו בבן גרושה וחלוצה וגלות. ולא דמי לשאר מקומות בע"ז שמשלמין ולא לוקין. שהרי שם ההזמה מתקיימת בתשלומין ולכן יש הכלל של בפירוש ריבתה תורה וכו' ואין לוקין, אבל היכא שאין מקיימים בהם הזמה גמורה כמו כאן אז לוקין מהדין של "והצדיקו". (ועיין בהמגיה על המאירי שכבר הרגיש בזה). ומה שמצינו מחלוקת בדין כופר אם לוקין או לא, הוי מסברא אחרת. דהנה הרמב"ן בריש מכות אומר שמשום הכי לא תני במתניתין מעידים אנו באיש פלוני בחייב בקרבן, משום דכיון דאם רצה אינו מביא וממון שאין לו תובעין הוא, ע"כ ליכא בזה הזמה, ואפילו מלקות אינן חייבין משום דאינו עדות כלל אלא הודעה בעלמא. והרמב"ן והריטב"א אומרים זה גם בדין כופר

ולכן לא לוקין. וביאור היטב נמצא בספר „ברכת שמואל“ למסכת בבא קמא ס"ל, דבקרובן מה שיש על האדם שעבוד נכסים הוא מהדין של כפיית מצוות, כמו במצוות לולב וסוכה, וע"כ לא בעי עדות, שעדות לא שייך רק היכא דיש חיוב ב"ד אבל לא דהשעבוד הוא רק לקיים מצות גופו. אבל בדין כופר יש לחקור האם זה גם כן כמו קרבן דליכא בזה תובעין כלל והוי רק דין של עצמו להביא קרבן כמו בשאר מצוות, או שנאמר דשפיר הוי דין תובעין וחיוב ב"ד כמו בנזקין. וזהו באמת המחלוקת כאן. שהרמב"ם שסובר דבעי גבי כופר שני עדים וגם ב"ד מומחים א"כ סובר שכופר הוי חיוב ב"ד והם תובעים ממנו, ולא הוי כמו קרבן, וא"כ הרמב"ם סובר דהעדים חייבים מלקות ע"י הזמה. אבל הרמב"ן וריטב"א סוברים שכופר הוא דין כפרה כמו קרבן, ומה שצריך לשלם כופר הוי רק כמו שצריך לקיים דין קרבן ושאר מצוות, לכן אין זה עדות אלא הודאה.

לעיל הבאתי את דברי המאירי שאע"פ שאין משלמין כופר לוקין, וגם משלמים את דמי השור. ומהרמב"ם (כפי מה שדייק הקצות"ח בסי' לח) משמע שאין משלמים את דמי השור. ונראה לי לבאר את פלוגתתם. שהרי כבר הבאתי את קושית הראשונים למה לא משלמים העדים זוממים את הפסד מתנות כהונה גבי גרושה וחלוצה. וחד מהתירוצים שם נמצא ברמב"ן ובריטב"א שמכיון שלא מקיימין בהו הזמה בעיקר סהדותיהו דפסולים דבן גרושה וחלוצה לא מקיימין לה בהא, דלא מקיימין הזמה לחצאין. וא"כ גם כן סובר הרמב"ם שמכיון שלא מקיימין בהם „כאשר זמם“ בעיקר העדות של כופר, לא נקיים גם בהם את ה"כאשר זמם" גם בדמי השור. אבל המאירי בודאי יחלוק על טעם זה, וסובר, שרק נתמעטו מדין „כאשר זמם“ בכופר, ומשום שלא מקיימין בהם את ה"כאשר זמם" בכופר בזה חידשה התורה שלוקין, אבל בדמי השור הרי לא נתמעטו ושפיר שייך לחייבם בזה. (ומשום סברה זאת אפשר לאמר שלא שייך כאן הכלל של אין לוקין ומשלמים. שהרי המלקות הם חייבים מחסרת ה"כאשר זמם" אבל את דמי השור הם משלמים רק משום „כאשר זמם“ ולכן המלקות והתשלומין באים משני צדדים. אבל הרמב"ם סובר ששפיר יש לאמר כאן לוקה ואינו משלם כיון שהמלקות ודמי השור באים ממצעשה הגדה אחת).